

Др Радослав РАСПОПОВИЋ,
Историјски институт, Подгорица

О НАУЧНИМ РАДОВИМА ДР ДИМА ВУЛОВИЋА ОД ЗНАЧАЈА
ЗА ИЗУЧАВАЊЕ НЕКИХ АСПЕКТА ДИПЛОМАТСКЕ
ИСТОРИЈЕ ЦРНЕ ГОРЕ ПРВИХ ДЕЦЕНИЈА
ДРУГЕ ПОЛОВИНЕ XIX ВИЈЕКА

Најпознатије писце историје Црне Горе уочљиво је красила ширина видика и научна радозналост, пошто се нијесу дали ограничити историјским периодима или уско постављеним проблемским оквирима истраживања. Једанпут освојене просторе научних спознаја они су стално ширили, допуњајући их новим сазнањима, свјесни да се у историји Црне Горе, иако наизглед раздвојене и предметом и вјековима, појаве често, а понекад и непредвидљиво, сударају и да се тек тако, у њиховој међусобној испреплетаности, цјелина историјске истине једино и може сазнати. Отуда њихов стваралачки опус одише разноврсношћу тема и богатством радова који се за потребе историографије могу разврстати у различите гране политичке, економске, културне, или неке друге историје.

Један од оних који су обимом и разноврсношћу свога стваралаштва посебно обогатили историографију о Црној Гори у XIX и првој половини XX вијека, и који то још увијек чине, јесте и академик Димитрије-Димо Вујовић. Од бројних радова овог аутора, који се тичу различитих аспеката унутрашњег и спољњег живота државе, њене политичке, културне, економске или социјалне историје у XIX или XX вијеку, ми ћемо се овога пута осврнути на свега неколико оних које сматрамо важним за изучавање њене дипломатске историје на почетку друге половине XIX вијека. Свјесни смо, при том, да на овај начин ни изблиза неће бити расвијетљен укупан допринос овога писца, који је он својим научноистраживачким радом дао у проучавању спољно-политичких односа Црне Горе и неких аспеката њене дипломатске историје. Такав приступ, који би преферирао ка цјеловитости одговора на ово питање, захтијевао би много више простора

и времена од овога који нама овом приликом стоји на располагању. Сем тога, ни чисто практични разлози условљени природом дипломатске историје не дозвољавају тако нешто.

Уколико се послужимо Иблеровом дефиницијом и дипломатску историју схватимо као: „Историју догађаја, стремљења и настојања укратко укупних збивања и активности које су се у прошлости догодиле на пољу спољне политике државе и њеним односима са кабинетима појединих земаља“,¹ онда је јасно да у радовима академика Вујовића и њему сличних историчара, било на нивоу фрагмената или посебних проблемских цјелина, таквих примјера има и сувише много да би се једним оваквим радом могли обухватити. Дипломатски живот сваке државе представља бескрајну разноврсност појединачних аката и радњи на спољно-политичком плану. Можда управо због тога дипломатска историја Црне Горе која би пратила њено унутрашње државноправно конституисање и стицање независности још није ни написана. Подухват такве врсте неће тако скоро ни бити могућ, јер он, укупно узев, подразумеива даљемо већи степен остварених резултата историографије од онога који нам сада стоје на располагању. Када то кажемо онда мислимо да осим радова: др Дима Вујовића „Црна Гора и Француска 1860—1914“,² Новице Ракочевића „Црна Гора и Аустро-Угарска 1903—1914“,³ или од истог аутора „Политички односи Црне Горе и Србије 1903—1918“,⁴ Радомана Јовановића, „Политички односи Црне Горе и Србије 1860—1878“,⁵ или „Црна Гора и Велике силе 1856—1860“,⁶ и других сличних радова, морају се најприје, на нивоу појединачног, обрадити односи Црне Горе и са другим државама, тј. претходно треба написати студије које би се бавиле односима Црне Горе са Русијом, затим са Турском, Италијом, Њемачком, Великом Британијом, појединим балканским државама — Бугарском, Румунијом, Грчком итд. Тек када се објасне политички и дипломатски односи Црне Горе са свима њима — може бити створен солидан основ за почетак писања цјеловите дипломатске историје.

Управо због претходне чињенице, која указује да односи са Турском на нивоу синтезе, тек треба да буду предмет обраде, овога пута скрећемо пажњу на неколико радова др Дима Вујовића који говоре о, условно речено, дипломатским односима Црне Горе и Турске педесетих и шездесетих година прошлога ви-

¹ Владимир Иблер, Дипломатска историја, Загреб 1960, стр. 6.

² Др Димитрије Димо Вујовић, Црна Гора и Француска 1860—1914, Цетиње, 1971.

³ Др Новица Ракочевић, Црна Гора и Аустро-Угарска, Титоград, 1983.

⁴ Др Новица Ракочевић, Политички односи Црне Горе и Србије 1903—1918, Цетиње 1981.

⁵ Др Радоман Јовановић, Политички односи Црне Горе и Србије 1860—1878, Цетиње 1977.

⁶ Др Радоман Јовановић, Црна Гора и велике силе 1856—1860, Титоград 1983.

јека. Везе које су између ове двије земље у то вријеме одржаване не могу имати потпун дипломатски карактер због чињенице да су за дипломатију, у правом смислу ријечи, потребна најмање два суверена субјекта, пуноправна члана међународне заједнице. Пошто Црна Гора у то вријеме није имала међународно признат независан статус, ни њени односи са појединим земљама нијесу имали потпун међународноправни значај. Утолико је, међутим, значајнија чињеница да су већ у то вријеме између Црне Горе и Турске ипак одржавани односи седентарног типа који ће бити претеча каснијим потпунијим односима ове врсте дипломатског или конзуларног карактера. У наставку ћемо зато најприје обратити пажњу на рад црногорског заступника — агента у Скадру, а потом и на неке видове одржавања односа Црне Горе са Турском путем специјалних мисија. Основ нашег излагања чине радови академика Димитрија Дима Вујовића.

I

Осим заступништва у Цариграду (хрват-баше, капетани)⁷ у другој половини XIX вијека Црна Гора је имала и своје друго представништво у Турској, које се налазило у Скадру. У литератури у вези са овим заступништвом постоје извјесне контраверзе, како у погледу самог назива тако и у погледу датума оснивања.

Др Илија Радосавовић у књизи „Међународни положај Црне Горе у XIX вијеку“ наводи да рад овог конзулата датира од 1855. године, те да је разлог његовог оснивања условљен потребама политичког, трговачког и правног саобраћаја између Црне Горе и Турске. У погледу назива истиче да је то најприје била конзуларна агенција, а да је касније прерасла у конзулат.⁸ По њему, први црногорски агент био је Перо Пејовић, кога је на тој дужности замијенио Јован Цацлик. Исти подаци наведени су и у енциклопедијској јединици о дипломатији Црне Горе у Енциклопедији Југославије.

⁷ Хрват-баше су били први представници Црне Горе у Цариграду који су се бавили заштитом њених држављана у Турској. Није их било прије почетка педесетих година XIX вијека. Сам назив хрват-баша означава старјешинство над Хрватима, главар Хрвата. Према казивању Љубе Ненадовића који је у Цариграду боравио 1858, Црногорци су се у Турској називали Хрватима „да би могли спокојније у тој непријатељској земљи своје послове радити почем су били у непрестаном рату с Турском, па им небеше допуштено тамо путовати. Зато су узимали на себе братско и сродно име и казивали се да су Хрвати, а у целој Турској Царевини знало се да Хрвате штити бечки ћесар“. Опширније види: Ристо Ј. Драгићевих, Хрват-Баше, Записи 1937, књ. 12, стр. 334.

⁸ Др Илија Радосавовић, Међународни положај Црне Горе у XIX вијеку, Београд 1960, стр. 31.

Мило Вукчевић, у књизи „Црна Гора и херцеговачки устанак уочи рата 1874—1876“, црногорског представника у Скадру назива агентом који се тамо налази од 1864. године. Његов положај, према овом аутору, „истина, није бис регулисан никаквим званичним актом, али (који) је „радо трпљен“ јер је отпратио како политичке тако и нарочито трговачке односе између Црне Горе и Албаније“.⁹

Бранко Павићевић, у студији „Црна Гора у рату 1862. године“, истиче да „још од јануара 1863. године у Скадру се налазио црногорски представник капетан Перо Пејовић, који је имао задатак да заступа црногорске интересе. Почетком мјесеца априла њега је замијенио Марко Пејовић који је три године прије тога био црногорски хрватбаша у Цариграду“.¹⁰

Осим Б. Павићевића остали наведени аутори не наводе историјске изворе на којима заснивају своје ставове, тако да се они, у истраживачком поступку не могу провјерити. За разлику од њих, много више свјетлости, како са становишта историјских услова, који су довели до оснивања овог заступништва, тако и самог почетка рада, дају радови академика Димитрије Вујовића „Спор око протјеривања црногорског агента из Скадра 1872“ и „Захтјев књаза Данила за успостављање директних дипломатских веза између Црне Горе и Турске“, објављени у Историјским записима“.¹¹

Историјски предтекст за успостављање односа наведене врсте Вујовић види у догађајима након битке на Грахову.

Сходно протоколу потписаном на Цариградској конференцији, крајем марта 1859. формирана је међународна комисија за утврђивање граничне линије између црногорских и турских територија. Након рјешења неких питања процедуралног карактера,¹² а упркос прекидима у раду због несугласица које су током разграничења искрсавале, Комисија је крајем новембра 1859. поставила и посљедњи 88. гранични знак на турско-црногорској граници у близини Спича. Тако је први пут у својој историји Црна Гора добила међународно обиљежену и признату границу.

⁹ Мило Вукчевић, Црна Гора и Херцеговина уочи рата 1874—1876, Цетиње, 1950, стр. 16.

¹⁰ Бранко Павићевић, Црна Гора у рату 1862, Београд 1963, стр. 519.

¹¹ Др Димо Вујовић, Захтјеви књаза Данила за успостављање директних дипломатских веза између Црне Горе и Турске, Историјски записи, Титоград 1965, бр. 1, стр. 158; Спор око протјеривања црногорског агента из Скадра 1872, Историјски записи 1963, бр. 4, стр. 585.

¹² На почетку рада Комисије избио је спор око положаја црногорског представника, коме Порта није хтјела признати исти статус као осталим члановима. Питање је ријешено тако што је представнику Црне Горе признато право да потпише карту Црне Горе и њен опис, али послије турског изасланика, и да се из тога не треба извлачити закључак о неком посебном положају Црне Горе у односу на Турску. — Види: Бранко Павићевић, Књаз Данило, Београд, 1990, стр. 394.

Како се разграничењем нијесу испунила сва очекивања књаза Данила, прије свега у погледу уласка Црне Горе у круг суверених држава, схватајући историјски значај успостављене границе са Турском он настоји да тај догађај искористи за даље јачање међународне позиције Црне Горе. Идеја је конкретизована у виду захтјева за успостављање директних дипломатских веза између Црне Горе и Турске.

Активност у наведеном правцу започета је поводом предлога међународне комисије за разграничење од 8. марта 1860, упућеног књазу Данилу и сусједним турским гувернерима, да изнесу мишљење о проблемима који представљају опасност за мир дуж новоуспостављене границе. Одазивајући се на наведену иницијативу, да би се избјегла „незгодност досадашње праксе“ књаз је предложио установљење директних дипломатских односа. Подржавајући црногорске захтјеве приликом расправе у међународној комисији за разграничење, представник Француске Екар је објаснио у чему су се лоше стране дотадашње праксе, у међусобном комуницирању Црне Горе и Турске, састојале. Према његовим ријечима, међусобни контакти су одржавани тако што је „гувернер Албаније (био) обавезан да се за најмању рекламацију обраћа четворици страних конзула у Скадру. Ови то преносе књазу на Цетиње који опет одговара њима, а ови на крају паши. Исти је поступак и ако се књаз Црногорски за нешто обраћа. За све је то потребно осам дана, што представља велико губљење времена и има често најнеповољније посљедице, јер погранично становништво често само тражи задовољштину“.¹²

Сматрајући да је успостављање одговарајућих односа, који би олакшали међусобну комуникацију између Црне Горе и Турске, питање одговарајуће форме у којој се они могу одвијати, Екар је предложио да се у Подгорици, Скадру и Никшићу установе хрватбаше, по угледу на такве црногорске заступнике у Цариграду.

Предлажући наведено рјешење, Екар се очигледно руководио праксом која је већ постојала у виду црногорског заступника у Цариграду. Но, иако је француски предлог о начину одржавања веза између Црногорскога књаза и сусједних турских гувернера имао упориште у дотадашњој пракси црногорско-турских односа, ипак је садржај рада црногорских заступника у једном и у другом случају имао бити различит. Док се функција заступника у Цариграду сводила на однос према црногорским поданицима који су се тамо налазили на раду, а било какви преговори у име црногорскога књаза са турским властима и страним представницима, значајни за вођење дневне политике, због велике просторне удаљености и немогућности брзог комуницирања, практично били незамисливи, а према садржају поменутих

¹² Др Димо Вујовић, *op. cit.* (Историјски записи, 1968, бр. 1), стр. 159.

Инструкција из 1876. чак били и званично забрањени¹³ — така хрватбаша у Подгорици, Скадру и Никшићу био је опредијељен управо тим пословима. Требало је да посредују између црногорскога књаза и турских власти у вези са разним рекламацијама и споровима, као и да обављају разне друге послове које трговински односи и упућеност Црне Горе на скадарске пазаре намећу.¹⁴ То није искључивало ни заштиту поданика своје државе, али их је у односу на претходну групу задатака и задатке у вези са одржавањем и олакшавањем међусобног трговинског промета стављало у други план.

Идеју о одржавању директних односа између Црне Горе и Турске сходно наведеном предлогу, подржали су руски и пруски комесар у комисији за разграничење. Извјесне резерве у том погледу изнијели су комесари Аустрије и Енглеске, док је турски комесар изјавио да „иако мисли да су предлози француског комесара вјероватно добри, он их не може препоручити јер за то нема овлашћења“.¹⁵

Како је Комисија за разграничење прекинула рад 27. марта 1860, рјешавање овог питања пренијето је на Конференцију амбасадора у Цариграду. Она је, пак, поступила тако што је у Протоколу од 17. априла 1860. препоручила „пажњи високе Порте успостављање дипломатских односа између скадарског гувернера и књаза Данила, као и формирање једне локалне комисије ради рјешавања неријешених питања“.¹⁶

Умјесто успостављања директних дипломатских односа између владе Црне Горе и Високе Порте, односно директне комуникације са Министарством спољних послова Турске, на чему је прије свега инсистирао књаз Данило, све се свело на односе са гувернерима сусједних дистрикта и на послове искључиво локалног значаја. Но, иако су таквим суженим рјешењем овог питања Црна Гора и њен књаз били незадовољни, пракса ће показати да ни у том умањеном обиму оно није могло бити реализовано. Узрок томе лежи у чињеници да је, према поменутом Протоколу, цјелокупна надлежност у наведеном правцу препоручена Фуад-паши, турском гувернеру, који је на то обећао „да ће наћи начин и одговарајућу форму да се то спроведе у дје-

¹³ У инструкцијама од 19. фебруара 1876, односно „Правилу за владање капетана црногорског у Цариграду, није предвиђена никаква врста политичког заступања код централних органа власти Турске. Штавише, у чл. 2 Инструкција за „заступништво црногорско у Цариграду“, како се оно од краја 1862. званично зове, било је предвиђено да капетан може имати посао само са турским судом у Цариграду, и то само онда када би имао поћи да „извади којег Црногорца из Тамнице или да заступа интересе трговачке једнога црногорског поданика“. — Види: Библиотека Историјског института, архивска збирка, Сенатски списи 1870—1879, фасц. 411, док. без броја.

¹⁴ Др Димо Вујовић, *op. cit.* (Историјски записи 1965, бр. 1), стр. 159.

¹⁵ Исто.

¹⁶ Исто, стр. 160.

ло¹⁷. Турска је, међутим, супротно обећању, нашла начин да, и поред ургирања представника великих сила, наведене препоруке Конференције амбасадора не реализује.

Закључујући расправу о наведеном питању, на основу чињеница на које смо претходно указали, др Вујовић износи тврдњу да Црна Гора за вријеме књаза Данила није имала конзуларне односе са Турском, односно да је податак који наводи др Илија Радосавовић о 1855. као години отварања агенције у Скадру — нетачан.

Тачним датумом отварања конзулата др Вујовић сматра 1863. годину. До тог закључка он долази не на основу чињеница које непосредно о томе говоре, односно историјских извора који су произашли из активности на отварању агенције, већ више посредно, на основу података који су поводом спора око протјеривања црногорског агента из кадра 1872. изношени. Ни у овом случају, дакле, датум отварања црногорског заступништва није утврђен на основу извора примарног карактера. Оно што се и поред тога може сматрати неспорним јесте чињеница да отварање црногорске агенције о којој говори др Вујовић нема непосредне везе са претходно наведеним активностима књаза Данила на успостављању директних дипломатских веза између Црне Горе и Турске. Протокол који је из тога произашао, који је препоручио успостављање непосредних веза између црногорског владара и гувернера сусједних дистрикта, није прави основ за отварање заступништва.

Рад црногорске агенције у Скадру био је резултат прећутног пристајка турских власти, а не никаквог званичног договора, па је управо због те чињенице дошло до протјеривања црногорског агента из Скадра 1872. године. Суштину спора који је тада настао у односу према турским властима на идентичан начин објашњавају М. Вукчевић и Д. Вујовић.

Црногорски агент у Скадру, према њиховом тумачењу, од 1864. био је капетан Перо Пејовић. Он је, како наводи Вујовић, своје послове обављао без већих тешкоћа што се тиче односа са турским властима. Повремено је одсуствовао из Скадра, а за то вријеме, пошто је био једини чиновник у Агенцији, нико га није замјењивао. Послије једног таквог дужег одсуства, због болести, које је трајало скоро годину дана, он се вратио у Скадар крајем септембра 1872. године. Продужавајући своју функцију, Пејовић је генералном гувернеру Шефкет-паши, 28. септембра, предао писмо књаза Николе којим га овај препоручује гувернеровој пажњи. У литератури се наводи да гувернер Скадра није био задовољан доласком црногорског агента због његових веза с албанским племенима. Након куртоазне посјете, у коју је Пејовић био примљен, увјеривши се да у Архиви нема докумената

¹⁷ Душан Д. Вуксан, Књаз Данило — девета година владе 6860, Записи, 1937, књ. XVIII, стр. 196.

на основу којих би се статус црногорског заступника могао заснивати, гувернер Скадра је од Порте затражио одобрење за његово удаљење. Пошто је паша сагласност добио, Пејовићу је уручено писмо и замољен је да ово однесе на Цетиње. Одбијајући да напусти дужност без књажевог одобрења, црногорски агент је дао гаранције паши да ће писмана порука бити благовремено предана књазу. Револтиран Пејовићевим држањем, Шефкет-паша је сљедећег дана „категорички изјавио да висока порта не жели више присуство једног црногорског агента у Скадру“¹⁸ и позвао Пејовића да одмах напусти град.

Спор који је по овом питању настао имао је карактер врло озбиљног заоштравања односа са турским властима у Скадру. О томе 21. септембра 1872. Пејовић извјештава књаза Николу: „Шефкет-паша, губернатор Скадарски неће, никако да призна агенцију књажевства црногорског у Скадру, како ће Ваше Височанство видјети из писма које исти пише Вашем Височанству. Ја сам се данас разговарао подуго о томе са пашом, али он неће никако да постоји агенција овдје у Скадру Црногорска“.¹⁹

Пашин ултиматум о хитном напуштању Скадра посредовањем руског конзула пролонгиран је за три дана. Да би разријешао ситуацију, након што је наредио повратак Пејовићу на Цетиње, књаз се 23. септембра / 5. октобар 1872. обратио великом везиру. И управо из података који се у тој преписци наводе Д. Вујовић утврђује 1863. годину као годину од када постоји црногорска агенција у Скадру. Наведено писмо носи датум 23. септембар / 5. октобар 1872. и у њему, између осталог, пише: „Примио сам од Гувернера Скадра једно писмо којим ме његова екселенција информише да она не може убудуће одобрити присуство једног црногорског агента у Скадру. Ова одлука, чији мотиви нијесу назначени, много ме је зачудила, будући да је мој агент у Скадру био од прије девет година признат као такав и приман од стране свих паша и будући да је... служио за корисног посредника за наше односе“.²⁰

Осим података из наведеног писма, као аргументе у прилог тврдњи да је црногорска агенција у Скадру постојала од 1863, Д. Вујовић наводи још два документа. То су извјештај руског конзула из Дубровника Јонина — Игњатијеву од 23. октобра / 4. новембра 1872. и извјештај заступника француског конзула у Скадру Којевског министру спољних послова Француске од 8. октобра 1872.

У првом од наведених извјештаја руски конзул обавјештава своје министарство у вези са црногорским агентом на сљеде-

¹⁸ Др Димо Вујовић, Спор око протјеривања црногорског агента из Скадра 1872, стр. 186.

¹⁹ Исто.

²⁰ Исто, стр. 558.

ћи начин: „Можда ће неко рећи да и раније није било тог агента и да се без његова присуства пролазило. Да, то је тако, али зато до тог времена, тј. до 1863. и били су непрестални ратови.“²¹ На истовјетан закључак у погледу године почетка рада црногорског агента упућује и други од наведених докумената. У њему француски заступник констатује да су турски генерални гувернери „допуштали постојање у Скадру једне Црногорске агенције која је овдје формирана одмах после успоставе мира, мада Скадарска конвенција од 31. августа 1862. закључена са Црном Гором и потписана од сердара Екрема Омер-паше, не садржи ни једну одредбу која би овлашћивала Књажевину да буде представљена у Албанији. Међутим, постојање више од осам година обавезивало би да се ова агенција сматра као готов чин и потврђен од времена“²²

Осим што пружају увјерљиву аргументацију у погледу изнијете тврдње о години почетка рада агенције, наведени документи су интересантни и због тога што говоре и о ангажовању представника великих сила на рјешавању насталог спора. Управо захваљујући њима Порта је убрзо одустала од почетног става „Да Црна Гора не може и неће да има тај поглед у својој кући“²³, па се питање свело не на протјеривање црногорског агента, односно забрану његовог рада, већ је Порта „одговорила да уопште нема ништа против црногорског агента у Скадру, само то не може да буде Перо Пејовић, чији је интригантски карактер ноторан.“²⁴ Почетком 1873, на мјесто црногорског агента у Скадру је дошао Раде Туров Пламенац.

Рјешење насталог спора посебно је сматрала значајним Русија, осим за Црну Гору и афирмацију њене независности постојање црногорског агента у Скадру Русија је сматрала корисним и за себе саму, јер би у противном: осим покровитељства и опште заштите црногорских интереса морала да преузме улогу преговарача између Црне Горе и Турске.²⁵ У току преговора Јонин је истицао потребу за тим да турска страна изда документ на коме би се именовање црногорског агента могло заснивати, како се не би десило да Порта првом приликом каже да је то „обични Црногорац који живи у Скадру, а не агент коме је дозвољено да има каквазе и званично и писмено саобраћа са турским властима“.²⁶ У тим настојањима Русија ипак није успјела, па је, како између осталог стоји у писму Јонина — Игњатијеву од 27. IV 1873, речено да „боравак преставника црногорског кња-

²¹ Исто.

²² Исто.

²³ Мило Вукчевић, Црна Гора и Херцеговина уочи рата 1874—1876, стр. 16.

²⁴ Исто, стр. 17.

²⁵ Др Димо Вујовић, Спор око протјеривања црногорског агента из Скадра, 1872, 592.

²⁶ Исто.

за у предјелима Турске никад није било признато никаквим међународним уговором. Оно се допуштало само због уважавања према Црној Гори.²⁷

Имајући у виду све што смо претходно навели, као и цјелокупан ток претходног спора, јасно је да се не могу прихватити тврдње др Илије Радосавовића (по коме је овај конзулат радио у Скадру од 1855), да је Porta након прекида његовог рада последице Граховске битке, поново дала одобрење за отварање конзулата. Такође ни позивање овог аутора на Вацликов извјештај од 4. јула 1863, у коме поред осталог стоји да је од стране турских власти дозвољена и „народна бандијера која је као први јавни знак црногорском конзулату“.²⁸ Документ на који се позива И. Радосавовић нијесмо могли пронаћи међу архивским документима. С друге стране, Бранко Павићевић, који говори и о одлуци турске владе о отварању конзулата, истиче да је она била условљена тиме да црногорски представници не могу држати на згради представништва државну заставу већ само државни грб.²⁹ Међутим, без обзира на супротстављеност појединих ставова, већина помињаних аутора се слаже да се током 1863. Вацлик заиста налазио на дужности „црногорског конзула у Скадру“. О томе свједочи и неколико докумената.

Тако се у једном архивском документу објављеном у Записима говори о случају јеромонаха Симеона (који је путовао по Турској са црногорским пасошем како је по споразуму Црне Горе и Турске, и имао право), ухапшен због неодговарајућих путних исправа од стране турских власти, и између осталог истиче да је конзул Вацлик 13. јула упутио протест скадарском гувернеру и запријетио: „Ако се ствар повољно не ријеша да ће се преко књаза жалити високој Порти“.³⁰ У другом документу од 24. октобра 1863, поводом догађаја у Скадру, Вацлик извјештава о немирима против Азис-паше, описујући како се народ био скупно „око инглеског конзула и око наше куће на плацу пред нашом кућом“.³¹ Осим тога, према Орлићу — годишњаку црногорском — Вацлик је на дужности у Скадру као државни чиновник био не само 1863. већ и 1865.

Што се тиче садржаја рада, он је био одређен дјелом глобалним групама задатака. С једне стране, онима о којима смо до сада говорили, који се тичу комуницирања са званичним представницима турских власти у Скадру у циљу рјешавања сукоба који се дешавају на граници и поводом међусобних односа, а, с друге стране, пословима превасходно неполитичког, односно конзуларног карактера. Зато је улога црногорског агента била зна-

²⁷ Исто, 585.

²⁸ И Радосавовић, *op. cit.*, стр. 38.

²⁹ Б. Павићевић, Црна Гора у рату 1862, стр. 519.

³⁰ Душан Вуксан, Записи 1938, (књ. XX, стр. 313—314).

³¹ Р. Ј. Драгићевић, Два извјештаја Јована Вацлика књазу Николи о приликама у Скадру. Записи, књ. XXII, стр. 53.

чајна у склапању и реализовању трговачких послова, писању или потврђивању уговора о купопродаји, овјеравању различитих исправа и слично. Црногорци су преко Скадра задовољавали велики дио својих потреба трговинском размјеном. На скадарској пијаци куповали су робу различите врсте, од других прехранбених производа до муниције. Црногорски трговци били су главни набављачи не само на пијацама у Скадру, већ и у Тирани и Драчу. Скадарски гувернери су се обично благонаклоно односили према активностима трговаца из Црне Горе. Било је, међутим, и обрнутих случајева. Затварање скадарског и других пазара у пограничним предјелима Турске тада је имало значење забране увоза у Црну Гору. Овој мјери скадарске власти су прибјежавале када су хтјеле извршити притисак на Црну Гору, као нпр. (6. VI) 1859. после граховске битке, у вријеме велике глади у Црној Гори.

А како су Црногорци тамо трговали казује и Вацлик извјештај од 8. маја 1863. Црногорци су, наиме, узимали и робу на вересију али „сваки Црногорац ако узме на вересију жито или друге ствари приводи Турчина у нашу канцеларију и њихова нагодба се записује у протоколу трговачких уговора закључених у Црногорском конзулату у Скадру“.³² Осим тога, слично као и заступници у Цариграду, црногорски агенти у Скадру имали су значајну улогу у рјешавању међусобних спорова Црногораца, као и њихових спорова са турским властима.

Поступали су и по давијама — тужбама, настојећи да их по правди ријеше, а у погледу заштите пред турским локалним судовима пружање помоћи нијесу ограничавали само на подручје Скадра већ су дјеловали и у пограничним крајевима у којима је живио српски живаљ, посебно у Спужу и Подгорици.

Из реченог произлази да су послови које су агенти у Скадру обављали имали изразитија конзуларна обиљежја, много ближа класичним функцијама конзула, а да су, с друге стране, потенцирани близином турских власти, обављали и функције политичког карактера путем којих су досезали и неке видове дипломатског представљања. Због тога је ова институција и у једном и у другом виду садржајно богатија у односу на хрват-баше, односно црногорске капетане у Цариграду.

II

Осим дипломатских додира посредством хрват-баша у Цариграду и црногорског изасланика у Скадру, односи са Турском одржавани су и путем различитих повремених мисија. У историјском смислу ови облици дјеловања јавили су се прије седентарне дипломатије, конституишући посебан вид дипломатске праксе, такозвану *ad-hoc* дипломатију. Била је усмјерена према су-

³² И. Радосавовић, *op. cit.*, стр. 34.

сједним државама и другима са којима је Црна Гора имала неријешене проблеме, односно интереса за одржавање односа на овај начин.

У савременој науци термином специјалне емисије означавају се повремене мисије које држава са одређеним задатком шаље код друге државе или међународне организације. Црногорски изасланици одлазили су у привремене службене посјете уз сагласност државе пријема. Њихова је надлежност по правилу била ограничена циљем одашиљања, тј. рјешавањем конкретних питања или постизањем унапријед означеног договора.

Иако је Црна Гора званично сматрана дијелом турске територије, ипак су мисије које су одлазиле из ње имале карактер представљања — ако не увијек државе у правом смислу ријечи, а оно посебног државотворног статуса Црне Горе. Уз ту специфичност, која се изражавала у степену остварене државности, о специјалним емисијама одашиљаним из Црне Горе можемо говорити као о посебном облику најближем, најчешће коришћеном, институционализованим типовима *ad hoc* дипломатије. У то вријеме овај вид дјеловања био је најчистији облик условно назване дипломатске праксе Црне Горе. Он је највише одговарао уобичајеним начинима успостављања односа те врсте. То што су се у Црној Гори специјалне мисије више користиле од, у то вријеме, широко распрострањених мисија сталног карактера говори о закашњелости процеса државног конституисања у односу на остале европске земље, као и о каснијем развоју институционалног механизма за одржавање односа са иностранством.

Један од примјера успјешног коришћења специјалних мисија ради постизања споразума са Турском била је Пламенчева мисија у Цариграду 1866. Његов други боравак наредне године, мада није изгубио обиљежје представљања државе, у погледу остварених резултата означавао је потпун неуспјех. То, међутим, не мијења суштину овог облика дипломатског дјеловања, нити умањује значај ове врсте односа Црне Горе и Турске. Међутим, конкретно поменути случајеви дипломатског представљања путем специјалних мисија били су значајни не само за односе Црне Горе и Турске већ и гледани из угла црногорско-француских и црногорско-руских односа. Зато су, осим већ спомињане студије „Односи Црне Горе и Француске 1860—1914“,³³ од радова а-

³³ Политика Француске на Балкану и развитак односа са Црном Гором били су предмет опсежног научноистраживачког рада др Димитрија Дима Вујовића. У његовој монографији „Црна Гора и Француска 1860—1914“, основна пажња је посвећена периоду од педесетих до седамдесетих година XIX вијека, када је Црна Гора заузимала посебно мјесто у спољнополитичким плановима Француске, а такође у периоду босанско-херцеговачке кризе 1908. и у периоду пред први свјетски рат. У раду се говори и о одржавању дипломатских односа са Црном Гором, најприје посредством францускога конзула у Скадру, а последије тога отварањем посланства на Цетињу.

кадемика Вујовића значајна и два чланка: „Црногорско-турски погранични проблеми и Пламенчева мисија у Цариграду 1866.“³⁴ и „Борба Русије и Француске за утицај на спољну политику Црне Горе и кампања против књаза Николе 1867“.³⁵

Наиме, негативне последице црногорско-турског рата 1862, поред осталог, биле су изражене и у одредбама мировног уговора којим је овај рат завршен.³⁶ Ријечки мир од 8. септембра 1862. који је предвиђао и протјеривање војводе Мирка из Црне Горе, ипак је најтеже погађао оним дијелом који се тичао грађевина турских утврђења на црногорској територији, чијој је реализацији Порта одмах приступила. Како је остварење овога дијела уговора угрожавао суверенитет и безбједност Црне Горе, цјелокупна дипломатска и спољнополитичка активност послје 1863. посвећена је борби за њихову ревизију. Да би привољела Турску да пристане на рушење утврђења, која су већ била сарађена, и одустане од традње нових, као и ради рјешавања других спорних питања, Црна Гора се ослањала не само на Русију већ и на Француску. Управо захваљујући посредовању француског конзула у Скадру, Вијета, у Цариграду се успјешно завршила мисија Илије Пламенца 1866. године, потписивањем протокола о рјешавању турско-црногорских граничних спорова укључујући и питање неких турских утврђења на црногорској територији.³⁷ Њиме је конкретно расправљено питање статуса турских трупа у Новом Селу, блокхауза на Височици и рада мјешовите комисије.

³⁴ Др Димо Вујовић, Црногорско-турски погранични проблеми и Пламенчева мисија у Цариграду 1866, Историјски записи, књ. 20, 1963, бр. 2.

³⁵ Др Димо Вујовић, Борба Русије и Француске за утицај на спољну политику Црне Горе и кампања против књаза Николе 1867, године, Историјски записи 1964, бр. 4.

³⁶ Уговору о миру претходило је прихватање ултиматума од 14 тачака (20. август / 2. септембар) које је на књажев захтјев за прекид непријатељстава поставио Омер-паша. Текст ултиматума био је основ за каснији мировни уговор. Његове одредбе су на различит начин третирале Црну Гору. Првим чланом ултиматума дата је изјава да ће се поштовати административно-територијални статус Црне Горе. Чланом 2 Отоманска влада је пристала на поштовање међусобних граница установљених уговором о разграничењу 1859. Могућност коришћења Барске луке, осим за превоз ратног материјала, предвиђена је у чл. 3. Међутим, одредбама чл. 5 и 6 доведено је у питање поштовање извјесних основних суверених права Црне Горе. Наиме, петим чланом захтијевано је да се врховни командант војвода Мирко протјера из земље, а шестим је предвиђена изградња војног друма Служ — Никшић дуж којег би била подигнута војна утврђења (блок-хаузи) са турском посадом. — Опширније види: Бранко Павићевић, Црна Гора у рату 1862, године, Београд, 1963, стр. 375.

³⁷ Цариградски протокол је потписан 26. октобра 1866. У посјети дипломатским представницима страних држава коју је потом обавио, посебно признање за успјех његове мисије одао је француској дипломатији. Опширније види: Др Димитрије Димо Вујовић, Црна Гора и Француска 1860—1914, стр. 127.

Пламенчеву мисију у Цариграду Вујовић врло детаљно описује. Осим потпунијег објашњења главних разлога (гранична питања, питање статуса двовласничких имања, питање статуса турских утврђења дуж граничне линије итд.), посебна пажња је посвећена начину организовања мисије и условима под којима се она као иконије одвијала.

По доласку у Цариград, Пламенац је посјетио министра спољних послова Турске и предао му књажев меморандум са црногорским захтјевима. Потом је посјетио дипломатске представнике великих сила акредитоване у Цариграду, тражећи од њих подршку у рјешавању црногорских тражења. Послије дужег турског одуговлачења, преговори су кренули тако што је формирана комисија од четири члана (са црногорске стране били су ангажовани Пламенац и Пејовић) која је требало да размотри спорна питања. Као резултат те активности, уз подршку дипломатских представника великих сила, посебно Русије и Француске, крајем септембра постигнут је споразум по свим спорним питањима. Пламенчева мисија је завршена тако што је крајем октобра потписан и посебан црногорско-турски протокол. Затим су црногорски представници примљени и код султана.

Сматрајући резултате потписаног Протокола добрим основом за јачање француског утицаја у Црној Гори, француски конзул је истовремено осјећао да за политику те врсте опасност представља српско-црногорско зближавање изражено у споразуму о ратном савезу из 1866. Због веза Србије са Русијом споразум је истовремено значио и ширење руског утицаја на ове просторе. Зато Вијет почиње да ради на одвајању Црне Горе од руског и српског утицаја, чему је, по његовом мишљењу, добро могло да послужи једно путовање књаза Николе у Париз.³⁸ Свјетска изложба, која се те године одржавала у Паризу и на коју је требало да дође и турски султан, књазу Николи је образлагана као згодна прилика да се уз „активно суделовање француске дипломатије расправе сва спорна питања, односно дође до споразума између Турске и Црне Горе.”³⁹

Неспоразум који се на релацији Цетиње — Београд у то вријеме десио, у вези с могућношћу сусрета у Паризу владара двије књажевине, који је Никола доживио као увреду и гажење потписаног уговора, утицао је на његову одлуку да се обрати

³⁸ Исто, стр. 142.

³⁹ Исто.

француском конзулу и затражи пријем од француске владе.⁴⁰ Покушаји руске и српске дипломатије да га одврате од пута у Париз нијесу успјели, па је књаз 22. јуна 1867. пошао из Котора за Венецију, одакле је 2. јула отпутовао за француску пријестоницу.

Црногорскога књаза су 8. јула 1867. у Паризу примили француски цар и царица, а разговарао је још и са министром спољних послова и изнио му територијалне и друге захтјеве у односу на Турску. Осим тога, посредовањем француске дипломатије примљен је и од министра спољних послова Турске, Фуад-паше. Договор који је тада постигнут, да сва спорна питања у поновном разговору озбиљно размотре, није остварен због одласка турског министра у Лондон.⁴¹ Чак ни крупан морални уступак књазу, који је „на предлог француске владе пристао да се покаже у султановој свити као његов вазал“,⁴² није ништа корисно донио црногорском питању. Увријеђен и љут на путовање које је донијело више штете него користи, књаз се вратио у Црну Гору. Француски утицај тиме је озбиљно био угрожен.

Међутим, поред оптужби изречених Вијету „да његов пут у Француску није донио Црној Гори никакве користи — до приговора мојих савезника и напада мојих политичких противника“ — Вијет није одустајао од настојања да очува француски утицај у Црној Гори. Убјеђивао је књазу да се нема чему надати од својих савезника и инсистирао „да пошаље у Цариград једну делегацију која би Порти поднијела извјесне захтјеве, увјеравајући га да ће ова мисија потпуно успјети“.⁴³

И поред упозорења и отвореног противљења књажевој намери, које су изражавале српска а посебно, преко свог генералног конзула у Дубровнику Петковића, руска дипломатија, књаз је ријешио да још овај пут слиједи савјете Француске. Тако је крајем 1867. у Цариград, у своју другу мисију, отпутовао поп Илија Пламенац.⁴⁴ Но, за разлику од прве Пламенчеве мисије,

⁴⁰ Почетком маја 1867, књаз Никола је донио одлуку да код Порте покрене питање исправки црногорско-турске границе. У поруци Илије Гарашанина у вези с тим члановима, књазу је сугерисано одлагање таквих корака до тренутка када све буде спремно на општи устанак. Међутим, истовремено су на Цетињу обавијештени да ће кнез Михаило посјетити свјетску изложбу у Паризу и да ће том приликом од султана затражити управу над Босном. Захтијева да га извјесте о времену Михаиловог боравка у француској пријестоници „како би и сам могао уредити да се тамо нађе у исто вријеме“, практично је одбијен Гарашаниновим одговором да се „још незна када ће Књаз бити у Паризу пошто ће претходно морати да издржи лечење у Гастајну“. Опширније види: Гргур Јакшић и Војислав Вучковић, *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила — Први балкански савез*, Београд 1963, стр. 404 и даље.

⁴¹ Др Димитрије Вујовић, *op. cit.*, стр. 143.

⁴² Гргур Јакшић и Војислав Вучковић, *op. cit.*, стр. 404.

⁴³ Др Димо Вујовић, *Борба Русије и Француске за утицај на спољну политику Црне Горе и кампања против књазу Николе 1867*, Историјски записи, Титоград 1964, књ. 21, св. 4, стр. 625.

⁴⁴ Исто,

ова се завршила потпуним неуспјехом. Територијалне концесије којима је тежила Црна Гора, и поред залагања француске дипломатије, нијесу остварене. Тиме је дефинитиван крах доживио и француски политички утицај у Црној Гори. То је убрзало потпуну спољнополитичку преоријентацију цетињског двора ка Русији, која ће успједити већ наредне, 1863. године.

Разлози који су у склопу глобалних односа супротстављали политику двије силе према Црној Гори Вујовић објашњава различитошћу спољнополитичких интереса. Док је Француска послје аустријско-пруског рата 1866, видећи у Пруској своју главну опасност, жељела да одржи мир, Русија је своју немогућност да послје Кримског рата сама узме учешћа у рјешавању источног питања покушала да компензира посредством балканских држава, подстичући их на узајамно споразумијевање и борбу против Турске. Одвајање Црне Горе од француског утицаја била је претпоставка за то. Због неповјерења према политици књаза Николе, Русија и Србија су покушале да Црну Гору чвршће вежу за Србију. Спроводећи руску политику, значајну улогу у зближавању Црне Горе и Србије, осим руског конзула у Дубровнику, имали су и српски изасланици архимандрит Нићифор Дучић и новопостављени кнежев секретар Милан Пироћанац. Кампања која је по инструкцијама Гарашићина вођена, достигла је кулминацију прогласом којим је народ позван да свргне књаза као издајника народних интереса. (Била су два прогласа, а први је у јулу 1867. растуран у Боки Которској). Како је у то вријеме, средином 1867, умро и књажев отац, војвода Мирко, могућност даљег француског утицаја у Црној Гори била је озбиљно угрожена. Но, и поред притисака које су вршиле Србија и Русија и околности које су им ишле на руку, за дефинитиван заокрет Црне Горе ка Русији од пресудног значаја је био неуспјех друге Пламенчеве мисије, крајем 1867, у Цариграду.

Чињеница да послје Гарашићиновог одступања са власти и убиства Михаила Србија више није у истом положају у спољнополитичким плановима Русије на Балкану, измијениће и њен однос према Црној Гори. Сплет наведених околности утицао је на нагли пораст значаја и улоге Црне Горе у балканским збивањима. Преношењем центра ослободилачке акције према Балкану на Црну Гору и бугарски ослободилачки покрет, порастао је углед црногорског кнеза. У новонасталој ситуацији он је требало да буде личност око које би се, као у ранијим плановима везаним за кнеза Михаила Обреновића, требало да уз помоћ руске владе окупе балкански народи у ослободилачкој борби против Турске. Нова политика петроградског кабинета не само што је чврсто за себе везивала Црну Гору, већ је подршком и јачањем угледа књаза Николе истицала њено посебно мјесто и улогу у балканским збивањима. Нова етапа у међусобним односима значила је у ствари враћање у историјско лежиште спољне политике Црне Горе, која се ни у једном значајном сег-

менту никада није остваривала без помоћи и подршке Русије. Од тада па готово до краја владавине књаза Николе спољна политика Црне Горе је „усмјеравана и одобравана из Петрограда, а сам књаз само је понеке акције самостално изводио“.⁴⁵ Почетак тог новог периода симболизовала је и књажева посјета Петрограду 1868. године.

*

Презентирани садржаји чине наведене радове академика Вујовића вишеструко значајним са становишта изучавања дипломатске историје Црне Горе. На једној страни они доприносе расвјетљавању дилема у историографији у погледу првих покушаја успостављања сталних представништава Црне Горе у Турској, односно конзулата у Скадру. Потом, они пружају богат документациони основ, који се заснива не само на архивској грађи домаће провенијенције већ и на француским изворима, како о томе под којим су се условима и на који начин одвијали односи између Црне Горе и Турске педесетих и шездесетих година прошлог вијека, тако и о утицајима великих сила којима су били изложени. На крају, њихово ишчитавање говори да је Црна Гора у то вријеме, иако није била међународно призната, ипак посједовала атрибуте посебног субјекта са изразитим степеном властите самосталности, које су, у међусобним односима, уважавале и Турска и друге државе. Управо то допушта могућност да, мада не у потпуном међународноправном смислу, можемо говорити о односима Црне Горе као државе према другим државама, односно о њеној дипломатској пракси. Ако имамо у виду да је у монографији о односима Црне Горе и Француске посебно обрађен период педесетих и шездесетих година прошлог вијека, када је Црна Гора заузимала посебно мјесто у спољнополитичким плановима Француске, и ако томе додамо да су у наведеним радовима обрађена питања која се тичу црногорско-турских односа и неких аспеката руског утицаја на Црну Гору у истом периоду, онда је јасно да побројани радови академика Вујовића имају незаобилазну вриједност за све оне који се буду бавили дипломатском историјом Црне Горе с почетка друге половине XIX вијека.

⁴⁵ Радоман Јовановић, Црногорско-руски политички односи 1711—1917. Зборник радова, Црна Гора у међународним односима, Титоград, 1984, стр. 15—55.

Mr. Radoslav Raspopović

SULLE OPERE SCIENTIFICHE DEL DR. DIMITRIJE VUJOVIĆ, IMPORTANTI PER LO STUDIO DI ALCUNI ASPETTI DELLA STORIA DIPLOMATICA DEL MONTENEGRO AGLI INIZI DEL II METÀ DEL XIX SECOLO

Riassunto

Da numerose opere scientifiche dell'accademico Dimitrije Dimo Vujović, concernenti vari aspetti della vita interna ed esterna del Montenegro, nonché la sua storia politica, culturale, economica e sociale, nel testo precedente si è fatto accenno soltanto ad alcuni aspetti considerati importanti per l'analisi della storia diplomatica del Paese agli inizi della seconda metà del XIX secolo. Si tratta delle opere che rappresentano il notevole contributo alla risoluzione dei dilemmi esistenti nella storiografia circa i primi tentativi della costituzione delle rappresentanze permanenti del Montenegro nella Turchia, cioè del consolato a Scutari. Le sue opere presentano una ricca base documentaria, fondata non soltanto sui documenti archivistici della provenienza nostrana, ma anche sulle fonti francesi. Dopo aver letto queste opere risulta che il Montenegro, pur non essendo ancora riconosciuto dalle autorità internazionali, già possedeva le caratteristiche di un'entità separata con un alto grado della propria indipendenza, rispettata nei rapporti reciproci, sia dalla Turchia stessa, che dagli altri paesi. Quindi, insieme alla monografia sui rapporti tra il Montenegro e la Francia, nell'ambito della quale viene particolarmente elaborato il periodo degli anni cinquanta e sessanta del secolo scorso, è chiaro che questa parte delle opere scientifiche dell'accademico Vujović, debba essere obbligatoriamente presa in considerazione da tutti quelli che hanno intenzione di fare le ricerche sulla storia della diplomazia montenegrina agli inizi dell'altra metà del XIX secolo.